

De Heilige Antonius en Breukelen

Arie A. Manten
Oud Aa 37, 3621 LA Breukelen

Wie in de Middeleeuwen komend vanuit Utrecht via de Vechtdijk (thans Straatweg) het gebied van het Ronde Dorp van Breukelen binnentrad, zag na het nemen van een scherpe bocht meteen een Sint-Antoniushuisje.

De Vechtdijk, met daarop een ongeplaveid kleipad, liep toen tot kort voor het huidige Klein Boom en Bosch vrij dicht bij de Vecht. Daar maakte hij dan de genoemde scherpe bocht naar het westen, tot aan het tracé van de tegenwoordige Straatweg, om daar via een tweede scherpe bocht zijn loop naar het noorden te vervolgen.

Het Sint-Antoniushuisje stond op een stuk land, dat de Sint-Antoniusakker werd genoemd en dat deel uitmaakte van de leengoederen welke beheerd werden door het Leenhof van Nijenrode. Over een en ander werd al eerder in dit tijdschrift iets geschreven.¹ Ik waagde me toen ook aan enkele speculaties over de vraag of het Sint-Antoniushuisje een wegkapelletje was of een pesthuisje, en vroeg mij af aan welke Sint-Antonius het gewijd was; er zijn namelijk drie heiligen van die naam.

Omdat er nog zoveel onzekerheden waren, bleef het onderwerp mijn denken bezig houden. Enkele gedachtenwisselingen met de heer B.F. van Wallene hielpen mij een stuk verder. Uiteraard bezocht ik de prachtige Antonius-tentoonstelling, die van 10 juni tot 10 september 1995 werd gehouden in het Museum voor Religieuze Kunst te Uden.² Bovendien legde ik de Antonius-gegevens uit Breukelen voor aan de heer Léon van Liebergen, conservator-directeur van dat Udense museum, die zich mede vanwege het organiseren van die expositie diepgaand in de Antoniussen heeft verdiept.

Breukelse Sint-Antoniushuisje gesticht ter ere van Sint-Antonius Abt

Om met de identiteit van "onze" Sint-Antonius te beginnen: de heren Van Wallene en Van Liebergen lieten er beiden geen twijfel over bestaan dat het uit de Late Middeleeuwen stammende Breukelse Sint-Antoniushuisje gewijd moet zijn geweest aan Sint-Antonius Abt. Deze Egyptische kluizenaar viel in de Late Middeleeuwen in West-Europa een grote verering ten deel. Hij was toen voor ons gebied nog de enige Sint-Antonius, zodat de toevoeging "Abt" overbodig was.

Een andere potentiële kandidaat, Sint-Antoninus, of kleine Antonius, aartsbisschop van Florence,³ leefde van 1389 tot 1459 en werd te laat heilig verklaard om in aanmerking te komen voor verering in het Laat-Middeleeuwse Breukelen. Bovendien is hij in Nederland nooit echt in brede kring bekend geworden.

Daarentegen werd de derde kandidaat, de heilige Antonius van Padua (1195 - 1231), hier wel populair, maar in hoofdzaak pas sedert de 17de eeuw, al waren er hier en daar oudere vereringen, die gevoed werden vanuit de monnikenorde der Franciscanen.⁴ In het midden van de 14de eeuw verschenen de eerste Nederlandstalige boeken met beschrijvingen van heiligenlevens, die "Passionaels" werden genoemd. In de meeste van deze Middelnederlandse vertalingen/bewerkingen ontbreekt het leven van Antonius van Padua. Een opmerkelijke uitzondering is "Dat duytsche Passionail", in 1485 gedrukt, ook al is daarin niet meer dan een korte biografie aan Antonius van Padua gewijd waarin overigens enige onjuistheden voorkomen.

Beknopte levensgeschiedenis van Antonius Abt

Antonius werd omstreeks 251 geboren in een dorpje in Midden-Egypte. Hij was de zoon van een Koptische boer die een vrij groot landgoed bezat. Toen hij 18 jaar oud was, overleden zijn ouders. Dat plaatste Antonius voor de vraag hoe hij zijn eigen leven wenste in te richten. Tijdens een zondagse

kerkdienst hoorde hij de evangelietekst voorlezen: "Als ge volmaakt wilt zijn, ga dan, verkoop al uw bezit; geef het aan de armen en kom, volg mij. Dan zult ge een schat in de hemel vinden" (Mattheus 19 : 21). Dat klonk hem in de oren als een richtlijn voor hem persoonlijk. Als een bevestiging hoorde hij niet lang daarna een andere tekst met een soortgelijke strekking voorlezen: "Wees niet bekommerd om de volgende dag" (Mattheus 6 : 34). De jongeman besloot daarop zijn niet onaanzienlijke bezit weg te geven en voor een godsdienstig bestaan te kiezen. Zijn zuster bracht hij onder in een maagdenhuis, dat velen beschouwen als de aanzet tot de ontwikkeling van de nonnenkloosters.

Antonius begon als een eenvoudig gezelschap van onderop bij ervaren meesters de praktijk van de ascese te leren. Na verloop van tijd was hij zover gevorderd dat hij dat stimulerende milieu niet meer nodig had. Hij sloot zich als kluizenaar op in een grafspelonk op enige afstand van zijn geboorteplaats, waar hij vrijwel volledig verstoken was van contact met de buitenwereld; alleen een goede vriend bracht hem van tijd tot tijd wat brood. Zijn volgende stap was een verhuizing naar een verlaten fort in de "grote woestijn", ten westen van de Nijl, waar hij zich 20 jaar verborgen hield. In zijn levensbeschrijving markeert deze periode het bereiken van een hogere graad van volmaaktheid. Toen hij zich vervolgens weer aan de mensen vertoonde, werd hij een geliefd geestelijk leidsman. Antonius ging dat echter voelen als een bedreiging voor zijn concentratie op het contemplatieve leven. Daarop riep een stem van boven hem naar elders: "Wil je werkelijk kluizenaar zijn, ga dan naar het hart van de woestijn". Hij sloot zich aan bij een voorbijtrekkende karavaan Saracenen en bleef onderweg achter in een oase, aan de voet van de berg Qolzum, waar koel drinkwater was en enkele dadelpalmen groeiden. Daar bracht hij de rest van zijn leven door. Hij bleef invloed houden op het geestelijk leven in zijn tijd doordat hij regelmatig werd bezocht door langs de Nijl wonende monniken.

Antonius zou de respectabele leeftijd van 105 jaar bereikt hebben. Als zijn sterfjaar wordt algemeen 356 aangenomen. Hij wilde niets weten van de toen bestaande dodencultus waarbij het lijk van een persoon tegen wie men hoog opkeek, werd gemummificeerd en daarna op een speciaal bed thuis ter verering tentoongesteld. Antonius wenste begraven te worden in de woestijn en beval de twee leerlingen, die hem gedurende zijn laatste levensjaren in de wildernis hadden verzorgd, dat ze de plaats van zijn graf geheim moesten houden.

Al spoedig gold hij als de aartsvader van kluizenaars en monniken, hoewel hij strikt genomen geen kloostergemeenschap stichtte.

Het levensverhaal van Antonius Abt is opgetekend door zijn leerling Athanasius, bisschop van Alexandrië, in de *Vita Antonii*, welk geschrift al openbaar gemaakt werd in het jaar 357, dus heel kort na Antonius' overlijden. De auteur laat er geen enkele twijfel over bestaan dat Antonius echt een historische figuur is. Het was een van de eerste beschrijvingen van een heiligenleven en heeft naar vorm en inhoud in de latere hagiografie duidelijke sporen nagelaten. Al na enkele jaren werd het in het Latijn vertaald. In bijna geen Middeleeuws klooster ontbrak Athanasius' *Leven van Antonius*.⁵

Fascinerende wonderen

Een andere, eeuwenlang veel gelezen tekst over Antonius Abt is de *Vita Sancti Pauli primi Eremitae* van Hiëronymus. Dit geschrift uit omstreeks 375 of kort daarna, is gewijd aan Paulus van Thebe. Deze figuur, die waarschijnlijk nooit echt bestaan heeft, zou volgens Hiëronymus de eerste kluizenaar zijn geweest.

Hiëronymus dichtte Antonius een grote bewondering voor Paulus toe, die zich veel eerder dan Antonius, ongeveer in het jaar 250, in een hol in de rotsen zou hebben teruggetrokken om daar in volstrekte eenzaamheid zijn dagen door te brengen. Vermoedelijk omstreeks 315 zou Antonius besloten hebben om zijn oudere geloofsgenoot een nederig bezoek te brengen.⁶

Volgens Hiëronymus rustte op die tocht duidelijk de zegen van hogerhand. Al spoedig na Antonius' vertrek uit zijn kluizenaarsverblijf kwam hij bijvoorbeeld een hippocentaurus tegen die hem de weg naar de grot van Paulus wees. Enige tijd later verscheen er een sater op zijn pad, die hem ter verlichting van zijn reis dadels aanbood. Tenslotte, toen Antonius de grot van Paulus al dicht genaderd was, kwam er een wolvin op hem af die hem definitief naar zijn bestemming leidde.

Eenmaal in de grot aangekomen, werd Antonius door Paulus aan tafel genodigd (zie ook Afbeelding 1). De gast moet zich toen hebben afgevraagd waar de oude kluizenaar zijn voedsel vandaan haalde. Uit de lucht kwam toen echter een raaf aanvliegen met een brood. Paulus vertelde dat God hem al zestig jaar lang iedere dag een half brood had gezonden en nu zijn goedertierenheid liet blijken door speciaal voor deze gelegenheid de portie te verdubbelen. Niettemin kregen de twee kluizenaars vervolgens een meningsverschil over de verdeling van dat brood. Paulus wilde dat beleefdheidshalve aan zijn bezoeker overlaten en Antonius vond dat de gastheer, als oudste, dat moest doen. Na enige woordenwisseling besloten de twee mannen ieder aan één kant van het brood te trekken en te houden wat er in hun hand achterbleef.

De wonderen waarmee Antonius in de omgeving van Paulus geconfronteerd werd, mogen futiel lijken, ze zijn tekenend voor de manier waarop tegen Antonius' leven werd aangekeken.⁷ Natuurlijk maakten christelijke heiligen wel vaker wonderen mee - ze zijn er vaak juist heilig door geworden - maar in de meeste gevallen hadden die wonderen een duidelijke functie, bijvoorbeeld doordat een heidense medebetrokkene er prompt door tot bekering kwam. In de levensweg van de Egyptenaar Antonius speelden zulke praktische motieven echter nauwelijks een rol. De verhalen over zijn leven en werk zijn meestal van zo'n functieloze sprookjesachtigheid dat Tolkien er ja-loers op geweest zou kunnen zijn.

Afb. 1. Het bezoek van Antonius aan Paulus. Houtsnede van Albrecht Dürer, circa 1502 (Collectie Rijksmuseum, Amsterdam). Links zit Antonius, gekleed in een monnikspij en met op het tafeltje naast hem een bel. Tegenover hem zit Paulus, in een eenvoudig gewaad, met een staf tussen zijn armen en met enigszins verwaaide haren. Vanuit de lucht komt de raaf aanvliegen. De vogel is redelijk op schaal afgebeeld, maar komt naar beneden gesuisd als een projectiel dat zich met zijn neus in de grond wil boren; daarbij is het een raadsel hoe het diertje het tamelijk forse brood in zijn snavel geklemd weet te houden. Nog merkwaardiger is het brood zelf: de hemelse gift is in de lucht al bijna doormidden gesneden. Alsof God in de optiek van Dürer het meningsverschil van de twee heilige mannen heeft zien aankomen en dat in Zijn voorzienigheid alvast heeft willen beslechten.

Afb. 2. Beeld van Antonius Abt, omstreeks 1500 uit eikenhout gesneden, en te zien in de Rooms-Katholieke kerk van Chaam. De staf is verloren geraakt, evenals een van de vingers van de rechterhand. Het varken, het boek en de bel zijn duidelijk als attributen van Antonius aanwezig.

De verzoeking van Antonius

Die sfeer komt ook sterk over uit het verhaal dat Antonius beroemd heeft gemaakt: de verzoeking van Antonius, ook wel de bekoring of de verleiding van Antonius genoemd. Daarin wordt verhaald hoe de duivel de gelovige heremiet met alle denkbare middelen uit zijn ascese probeerde te verjagen.⁶

Toen Antonius eens in zijn grafspelonk in gebed verzonken was, werd hij overweldigd door een horde van duivels die hem zo onbarmhartig sloegen dat hij voor dood achterbleef. Nadat enkele medekluizenaars hem hadden bevrijd en weer opgeknapt, keerde hij naar het graf terug, waar de duivels hem voor de tweede keer vastgrepen en hoog de lucht in slingerden. Deze keer hielden zijn folteringens pas op toen een Goddelijk licht het graf verlichtte en de duivels verdreef. Vervolgens verscheen de satan in de gedaante van een schone en

vrome koningin, die Antonius ontmoette toen zij een bad nam in een rivier. De duivel-koningin nam de kluizenaar mee naar de stad en toonde hem alles wat zij zogenaamd aan liefdadigheid verrichtte; pas toen zij de verblinde Antonius trachtte te verleiden, doorzag de heilige man haar ware natuur en bedoelingen. In het begin van Antonius' verblijf bij de berg Qolzum gaf de satan eindelijk toe verslagen te zijn, waarna hij de heilige man verder met rust liet. Zo had Antonius na jarenlange ascetische inspanningen een uitzonderlijk hoog niveau van volmaaktheid bereikt. Zijn ziel was, volgens Athanasius, glashelder geworden en daarom viel hem - als een overtuigend bewijs voor zijn omgeving - de gave van profetische visioenen en het verrichten van wonderen ten deel.

Het verhaal van de verzoeking van Antonius is vooral bekend geworden door het grote aantal schilderijen waarin het verbeeld is en in het bijzonder door het prachtige drieluk dat de beroemde Laat-Middeleeuwse schilder Hieronymus Bosch eraan heeft gewijd.⁸

Relieken van Sint-Antonius

De door hem gewenste eeuwige grafrust werd Antonius niet gegund. Volgens de overlevering werd zijn gebeente in 561 ontdekt en naar Alexandrië overgebracht. Toen de Arabieren zich in 635 van Egypte meester maakten, bracht men de aan Antonius toegeschreven stoffelijke resten in veiligheid in Constantinopel (het huidige Istanboel). In 1070 schonk de Byzantijnse keizer ze aan de Franse ridder Jocelyn. Deze liet op zijn domein in Saint-Didier de la Motte-au-Bois in Dauphiné, Zuid-Frankrijk, een kerk voor Antonius' relieken bouwen.

Sint-Antonius was toen weliswaar in het Westen al bekend, maar de komst van zijn relieken en de vele wonderen die deze tijdens de reis naar de Dauphiné zouden hebben bewerkstelligd, gaven een nieuwe impuls aan zijn verering.

Antonius met het varken

In beelden van Sint-Antonius Abt is de heilige bijna altijd te zien met een staf met een horizontale kruk, zoals die in de kerken van het Oosten door bisschoppen en abten werd gebruikt, en een varken; veelal ook met een boek en soms met een bel (Afbeeldingen 2 en 3).

Dat varken heeft niets met de persoon van Antonius zelf te maken. Het is in de religieuze verbeelding pas in de Late Middeleeuwen en indirect met hem verbonden geraakt. Dat kwam door een ziekte en een kloosterorde.⁹

De vermeende relieken van Antonius Abt in Saint-Didier de la Motte-au-Bois werden al spoedig door de gelovigen uit de omgeving bezocht om er steun in allerlei noden te vinden. Zo groeide het dorpje uit tot een bedevaartsoord, waarvan de naam werd gewijzigd in Saint-Antoine de Viennois, of kortweg Saint-Antoine. Men zocht er vooral genezing voor allerlei kwalen, in het bijzonder voor een vergiftigingsziekte die tot aantasting van de ledematen leidde.

Deze ziekte werd veroorzaakt door het eten van voedsel dat was bereid met meel dat door moederkoren was aangetast. Moederkoren (ook wel moederkoorn genoemd) is een schimmel (*Claviceps purpurea*) die het giftige ergotine afscheidt, dat bij de mens brandende pijnen veroorzaakt en vurige rode zwellingen op armen en benen tot gevolg heeft. Daarom werd de ziekte wel het heilig vuur (*ignis sacer*) genoemd (medici duiden deze kwaal tegenwoordig aan als *ergotismus gangraenosus*). In de agrarische samenlevingen van de Middeleeuwen kwam ze vaak na tussenpozen herhaaldelijk terug.

Omdat toenemende aantallen lijdende bij de relieken van Antonius genezing van deze ziekte zochten, kreeg ze geleidelijk de naam Sint-Antoniusvuur.

Ter verpleging van deze patiënten werd rond 1095 in Saint-Antoine een lekebroederschap gesticht, die de zorg op zich nam voor een gasthuis en uitgroeide tot de kloosterorde der Hospitaalbroeders of Antonianen. In 1232 ontving deze orde statuten, die onder meer het dragen voorschreven van een

Afb. 3. Antonius Abt op het rechterluik van het Villalobos-altaar-triptiek uit circa 1460 (particuliere collectie, Bussum). Volgens Athanasius' *Vita* droeg Antonius in de woestijn een boetekleed, van binnen ruig van de haren, en een schapenvacht. Daarin wordt hij sinds circa 1200 bijna nooit afgebeeld. Onder invloed van de Antonianen werd het boetekleed vervangen door het habijt van hun orde; een zwart kleed met een blauwe Tau (de Griekse letter T) op de mantel. Antonius' linkerhand steunt op de zogeheten Tau-staf, waaraan dat teken is ontleend; de rechterhand heeft hij in een zegenend gebaar geheven.

habijt met het Tau-kruis, het bovenstuk van de bekende staf van Antonius Abt (zie ook Afbeelding 3). Kort na 1300 hadden de Antonianen al vestigingen in Italië, Spanje, Duitsland en het Heilige Land. In de verdere loop van de 14de eeuw kende deze orde zijn grootste verspreiding, met maar liefst 369 huizen, vrijwel allemaal gevestigd in steden en vaak (maar niet altijd) verbonden aan een hospitaal, hoewel het Sint-Antoniusvuur toen nauwelijks meer voorkwam. In de Late Middeleeuwen waren pestepidemieën de grote schrik. Van deze ziekte - die vromen en bozen, armen en rijken zonder aanzien des persoons trof - werd wel gezegd dat ze met Gods toestemming door duivels en tovenaars werd gebruikt om de vromen te toetsen en de goddelozen te straffen. Dat doet denken aan het motief achter de verzoeking van Antonius Abt.

De Antonianen vormden geruime tijd een machtige orde, die zich verzekerd wist van ruime inkomsten als gevolg van veel privileges. In onze omstreken had de orde vestigingen in Utrecht en Amsterdam. De terugval

kwam toen de pest niet meer massaal toesloeg. De orde der Antonianen werd in 1776/1777 opgenomen in de Maltezer orde, ook de Johannierterorde genoemd.

Tot de activiteiten van de Antonianen behoorde ook het houden van varkens. Waren deze varkens vet genoeg, dan werden ze in opdracht van de Antoniusbroederschap geslacht en werd het vlees verdeeld onder de armen. In Middeleeuwse dorpen en steden genoten varkens een grote bewegingsvrijheid. Ze werden min of meer beschouwd als huisdieren en ruimen veel van het huishoudelijke afval op dat op straat werd gegooid. In de steden kreeg het toenemende verkeer vanaf de 14de eeuw steeds meer last van de vele straatvarkens. Dus werden maatregelen genomen om de varkens van de wegen af te krijgen. Een uitzondering gold evenwel voor een beperkt aantal duidelijk gemerkte en van een bel voorziene varkens van de Antoniusbroederschap. Zo ontstond het begrip Sint-Antoniusvarken en kreeg ook de heilige zelf er postuum nog twee attributen bij: een vriendelijk ogend varken en een bel.

Bij Antonius-deskundigen bestaat de indruk dat ook op het platteland in de 15de en 16de eeuw de praktijk gangbaar was dat een of meer varkens ten laste van de gemeenschap kwamen.¹⁰ Zij mochten vrij door het dorp lopen en van huis tot huis hun voedsel bijeen scharrelen. Het was verboden deze varkens te verwonden of te verjagen. Ook daar werden deze varkens op of rond de feestdag van Sint-Antonius Abt (17 januari) geslacht ten behoeve van de plaatselijke behoeftigen. Een andere deskundige legde een verband tussen de Antoniusvarkens en het optreden van de aflaatpredikers.¹¹ Onder hun invloed ontstond de gewoonte om bij het verlenen van een aflaat behalve het gebed van de gelovige ook diens goede werken, namelijk aalmoezen geven, in aanmerking te nemen.

De inspanningen van de Antonianen gaven een grote uitbreiding aan de reputatie van Sint-Antonius Abt als een beschermer tegen ziekten, in het bijzonder epidemische ziekten zoals het Sint-Antoniusvuur en de pest. Als bestrijder van het Antoniusvuur werd hij soms met een bundel vlammen in zijn hand of rond zijn voeten afgebeeld; dat bracht weer met zich mee dat men hem ook als beschermer tegen brand beschouwde en zijn beeltenis boven de huisdeur plaatste.

Verspreid over heel West-Europa werden kerken en kapellen aan Sint-Antonius gewijd.

Sedert de laat-14de eeuw - en wellicht al eerder - werd in het bisdom Utrecht een zogenaamde *quest* (collecte) gehouden ten behoeve van de Sint-Antoniuskas.¹² Mensen die aan de Heilige Antonius offerden, werden door de kerk aangemerkt als deelgenoten in alle goede werken die in alle hospitalen van de Sint-Antoniusbroeders werden verricht. De opbrengsten van die collecte kwamen overigens niet alleen aan het werk van de Antonianen ten goede. W.H. Vroom stelde vast dat geld uit de Sint-Antoniuskas en zes andere kassen mede diende ter financiering van de Utrechtse Dom.¹³

Sint-Antoniushuisje te Breukelen vermoedelijk in de 15de eeuw gebouwd

Het voorafgaande verhaal over de orde der Antonianen verschaft enig inzicht in de ouderdom van het Breukelse Sint-Antoniushuisje. Dat zal pas zijn gesticht nadat de Sint-Antoniusverering in het Sticht Utrecht en Holland stevig wortel had geschoten. Te denken valt dan aan de 15de eeuw.

Er zijn geen aanwijzingen dat de Utrechtse Antoniusbroederschap bezittingen had in Breukelen. Kerken en daarmee verbonden instellingen hadden hun onroerende goederen altijd in eigen vrij bezit. De Sint-Antoniusakker in het uiterste zuiden van het Ronde Dorp van Breukelen - het eerste waar men in dat verband dan aan zou denken - werd echter in leen uitgegeven door het Leenhof van Nijenrode.¹

De stichting van het Sint-Antoniushuisje was dus naar alle waarschijnlijkheid een plaatselijk initiatief. Van de Van Nijenrodes is bekend dat zij de kerk en kerkelijke instellingen welgezend waren. Het Sint-Antoniushuisje stond op grond van hen. Bijgevolg gaan de gedachten primair naar hen uit als de opdrachtgevers tot de bouw van dat huisje. Als de Van Nijenrodes van het kasteel naar het dorp gingen, was het eerste wat ze daar aantroffen hun heiligdommetje. Dat kan de keus van een vestigingsplaats nabij de zuidgrens van het dorp hebben beïnvloed, meer dan de overweging dat een heilige kluizenaar niet midden in een dorp vereerd behoort te worden.

Over de volksgezondheid in Breukelen en omgeving in de eerste helft van de 15de eeuw is nog weinig bekend. In de tweede helft waren 1469, 1471, 1483 en 1493 jaren waarin pest heerste. Van 1455 tot 1476 was Gijsbrecht III heer van Nijenrode. Hij schonk in 1463 samen met zijn vrouw Alienora van Borselen een luidklok aan de kerk van Breukelen. Verder zorgden ze voor een nieuw oksaal (zangersgalerij) in de kerk van Breukelen en stichtten ze in 1467 enkele vicarieën in de volgens hun opdracht gebouwde kapel aan de zuidzijde van de Pieterskerk. Hun goedgeefsheid in kerkelijke zaken beperkte zich niet tot Breukelen. Zo komen we hun namen in 1467 ook tegen onder de weldoeners aan de kerk van St.-Jan in Mijdrecht.¹³ Mogelijk speelde Gijsbrecht III tevens een hoofdrol in de stichting van de Breukelse Sint-Annabroederschap. Zou hij misschien ook de man zijn geweest achter de bouw van het huisje dat gewijd werd aan de pestheilige Sint-Antonius Abt?

Antonianen ondervonden ongewenste concurrentie

De commanderijen en priorijen van de Antonianen, die in de Late Middeleeuwen op zo veel plaatsen in Europa waren gesticht, bleven sterk afhankelijk van de abt van het moederklooster in Saint-Antoine. Deze kreeg van paus Johannes XXII in 1330 het monopolie van de verering van Sint-Antonius, waardoor zijn toestemming nodig was voor de stichting van kapellen, het inzamelen van giften, het afbeelden van de heilige, kortom iedere bijzondere verering van deze uitermate populair geworden heilige.¹⁵

Het door de paus geautoriseerde monopolie had een oorzaak. In een aantal plaatsen waren, zeer tegen de zin van de Antonianen, "wilde" Antoniusbroedersschappen opgericht. Die bloeiden op grond van de Antoniusdevotie die de Antonianen met zorg hadden opgekweekt en wisten zich inkomsten te verwerven uit de stichting van eigen kapellen, zulks tot financieel nadeel van de "echte" Antoniusbroederschap. Een voorbeeld was de Orde van het Sint-Antoniushuis, gesticht door Adolf, de eerste hertog van Kleef (overleden in 1448), waarvan de leden van goede ridderlijke afkomst ("van gueder rieterschap boirlich") moesten zijn.¹⁶ In adellijke kringen bestond een speciale Antoniusverering; blijkbaar herkende men in de sfeer die rond Sint-Antonius bestond idealen die ook deel uitmaakten van de echte ridderlijke geest. De ridderlijke orde van Kleef wist haar onafhankelijkheid niet te behouden; ze werd genoopt op te gaan in de broederschap der Antonianen.

Of voor het Breukelse Sint-Antoniushuisje ooit die toestemming is gevraagd is niet meer na te gaan. Via de huidige pastoor van Saint-Antoine de Viennois, père Delacquis, kwam ik in contact met Madame Th. Clément van de Franse Vereniging van Vrienden der Antonieten. Zij vertelde mij dat in de loop der eeuwen het hele archief van de voormalige kloosterorde der Antonianen in Saint-Antoine verloren is gegaan. Her en der verspreid zijn in de laatste tijd nog wel enkele stukken uit dat archief teruggevonden, maar daaronder bevindt zich niets waarin Breukelen wordt genoemd.

Specialismen van heiligen door latere vereerders versterkt en bijgekleurd

Het is in de geschiedbeoefening belangrijk eveneens aandacht te schenken aan de achtergronden van het onderwerp waarmee men bezig is. Zo ook in dit geval.

J. Huizinga wijst er in zijn beroemde boek *Herfsttij der Middeleeuwen*, blz. 207 - 208, op dat de eenvoudige gelovigen, in strijd overigens met de ker-

kelijke leer, op den duur vergaten dat een heilige slechts een middelaar was tussen mens en God. De heilige - in ons geval de Heilige Antonius - werd als zó machtig beschouwd dat hij zelf ziekten (Sint-Antoniusvuur, pest) kon veroorzaken door zijn bescherming te onthouden, en kon genezen door zijn bescherming te verlenen. Huizinga's inzicht op dit punt werd nog niet zo lang geleden opnieuw instemmend aangehaald.¹⁷ De bekende RK-kerkhistoricus L.J. Rogier meldt dat een onverhoord gebed soms zelfs leidde tot een wraakoefening op het heiligenbeeld.¹⁸ Deze observaties doen ons anders aankijken tegen de betekenis van de 15de-eeuwse Antoniusverering. Deze werd toen gevoeld als een zaak van groot persoonlijk en collectief belang. Sommigen zagen het evenwel al in die tijd als een bedenkelijk insluipsel in het kerkelijk leven.

Daarnaast heb ik geleerd dat men bij het interpreteren van een historisch feit heel voorzichtig moet zijn met het raadplegen van literatuur over heiligen die aanmerkelijk later werd geschreven. In mijn eerste poging om te achterhalen welke Antonius in Breukelen werd vereerd, keek ik vooral naar de bijzondere gaven die in beschrijvingen van heiligenlevens aan de verschillende Antoniussen werden toegeschreven.³ Dat deed in 1994 mijn gedachten het meest uitgaan naar de "grote Antonius" (van Padua). Ten onrechte. Uit de daarna gevoerde gesprekken, de bezochte tentoonstelling en het nodige verdere leeswerk bleek dat die bijzondere gaven van heiligen geen onveranderlijk gegeven waren, maar dat er meermalen mee gemanipuleerd werd. Vereerders van latere Antoniussen maakten bijvoorbeeld in het opwaarderen van hun heilige soms gebruik van de gevestigde reputatie van de oude Antonius Abt.

De geleerde kleine Antonius van Florence gold aanvankelijk vooral als een beschermer van de armen. Maar omdat hij zich in 1448 met zijn geestelijkheid ook had bezighouden met de verzorging van de slachtoffers van een pestepidemie, kon hij in de loop der tijd sterker als een pestheilige worden geprofileerd. Angst voor ziekte bracht meer geld in de offerblokken dan zorg voor de armen.

Een nog duidelijker voorbeeld: In Megen aan de Maas had de Antonius-Abt-kapel de functie gekregen van parochiekerk. Toen de Franciscanen in de 17de eeuw naar Megen gingen, propageerden zij hun heilige Antonius van Padua door hun kloosterkapel onder zijn patronaat en dat van Sint-Rochus te stellen. Daarbij maakten zij van Antonius van Padua een pestheilige ten koste van de in het stadje al eeuwen vereerde Antonius Abt. Doordat bovendien de ruime kloosterkapel de kleine dorpskapel overvleugelde, dolf Antonius Abt in deze heilige tweestrijd het onderspit.¹⁹

Sint-Antoniushuisje te Breukelen was een kapelletje

Aan het begin van dit artikel stelden we ons ook de vraag of het Breukelse Sint-Antoniushuisje een wegkapelletje was of een pesthuisje, waar lijdens aan een besmettelijke ziekte konden worden geïsoleerd en verpleegd. Ook daarop kan nu een antwoord worden gegeven: een wegkapel. De heer Van Liebergen sprak in dit verband zonder aarzeling over een gebouwtje vergelijkbaar met wat men later ook wel een "kaarsje" ging noemen, een huisje met een Antoniusbeeld of Antoniusschilderij, voldoende ruimte voor één of enkele mensen om er te bidden en voorzieningen voor het veilig kunnen plaatsen van een aantal brandende kaarsen. (Of er in de 15de eeuw onder normale omstandigheden vaak kaarsen werden gebrand in het kapelletje blijft overigens een vraag; de waskaarsen, die men toen gebruikte, waren niet goedkoop.)

In alle mij bekende vermeldingen werd een verkleinwoord gebruikt: St. Anthonis huisjen, St. Antonis huisgen. Als zich een pestepidemie voordeed, had zelfs een dorp van bescheiden omvang onvoldoende aan een lazaretje met plaats voor maar een paar patienten. En de echte gasthuizen van de

Antoniusbroedersschappen waren, zoals we zagen, bijna zonder uitzondering in steden gevestigd.

Het Antoniushuisje kan in meer dan één opzicht voor de Breukelse gemeenschap van betekenis zijn geweest.

Hoewel de pest de mensen in de 15de eeuw nog voor veel raadsels plaatste, hadden ze al wel in de gaten dat de ziekte door reizigers, of in ieder geval mensen die elders waren geweest, binnengebracht kon worden (wij noemen dat besmetting).²⁰ Het is plausibel dat Breukelaars, op weg naar Utrecht en verder, bij het passeren van het wegkapelletje voor Sint-Antonius een gebed prevelden om gezond terug te mogen komen.

Maar vermoedelijk was er meer. Een pestepidemie, of zelfs een gerucht daarover, bracht een samenleving totaal in angst en radeloosheid. Omdat de Middeleeuwers de pest beschouwden als een Goddelijke ingreep in hun zondige leven, probeerden ze met hun hele inzet de toetsende of wrekende God te vermurwen. De gezonden bepleitten van de ziekte gevrijwaard te blijven, de zieken smeekten om genezing dan wel redding van hun ziel. Daarbij kon iedereen een beroep doen op voorspraak van de Heilige Maagd Maria of een pestheilige zoals Sint-Rochus of Sint-Antonius Abt. Zowel voor de Moeder Gods als deze heiligen waren speciale gebeden in omloop. De uitgelezen plek voor het bidden daarvan was de kerk, dé plaats waar ook een hoopvolle boodschap voor de angstigen en bevreesden verkondigd werd. Maar mensen die besmet waren - en men vreesde al gauw dat zulks het geval was, ook al ging het, zoals uit het verdere verloop van de aandoening bleek, in feite om iets anders -, moesten zich afzijdig houden van de gezonden. Voor hen was een individueel te bezoeken Antoniuskapelletje een uitkomst.

De Kerkelijke Reformatie, die zich in Breukelen omstreeks 1580 voltrok, ontkennde dat heiligen konden bemiddelen tussen God en mens, en moest er al helemaal niets van weten dat heiligen aan stervelingen concrete hulp konden bieden. Hun andere inzichten hadden onder meer de sloop van het Sint-Antoniushuisje tot gevolg.

Ridderorde van Sint-Antonius

Het voorafgaande overziende, is de geschiedkundige mist die over het Breukelse Sint-Antoniushuisje hing al heel wat dunner geworden. We mogen met zekerheid aannemen dat het een wegkapelletje was, gewijd aan Sint-Antonius abt. Waarschijnlijk werd het in de 15de eeuw gesticht door een Van Nijenrode, vermoedelijk Gijsbrecht III. Een verband met de in veel Europese landen werkzame orde der Antonianen of hospitaalbroeders werd niet gevonden.

In deze fase van mijn onderzoek zette de heer Van Wallene mij opnieuw op een intrigerend spoor. Hij wees er op dat in de 15de eeuw ook hier te lande een "wilde" Orde van Sint-Antonius bestond, welke geheel los stond van de Antonianen.^{16, 21} Deze Ridderorde van Sint-Antonius werd - zo wordt vrij algemeen aangenomen - in 1382 in het leven geroepen door Albrecht van Beieren, hertog in Beieren en graaf van Holland, Zeeland en Henegouwen, toen in Henegouwen een epidemie van het Sint-Antoniusvuur woedde. Hoewel het Beierse gravenhuis in 1428 werd opgevolgd door het Bourgondische, bleef deze orde nog tot diep in de 15de eeuw bestaan.²²

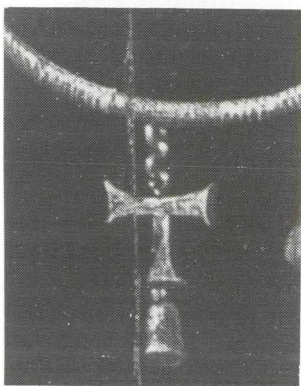
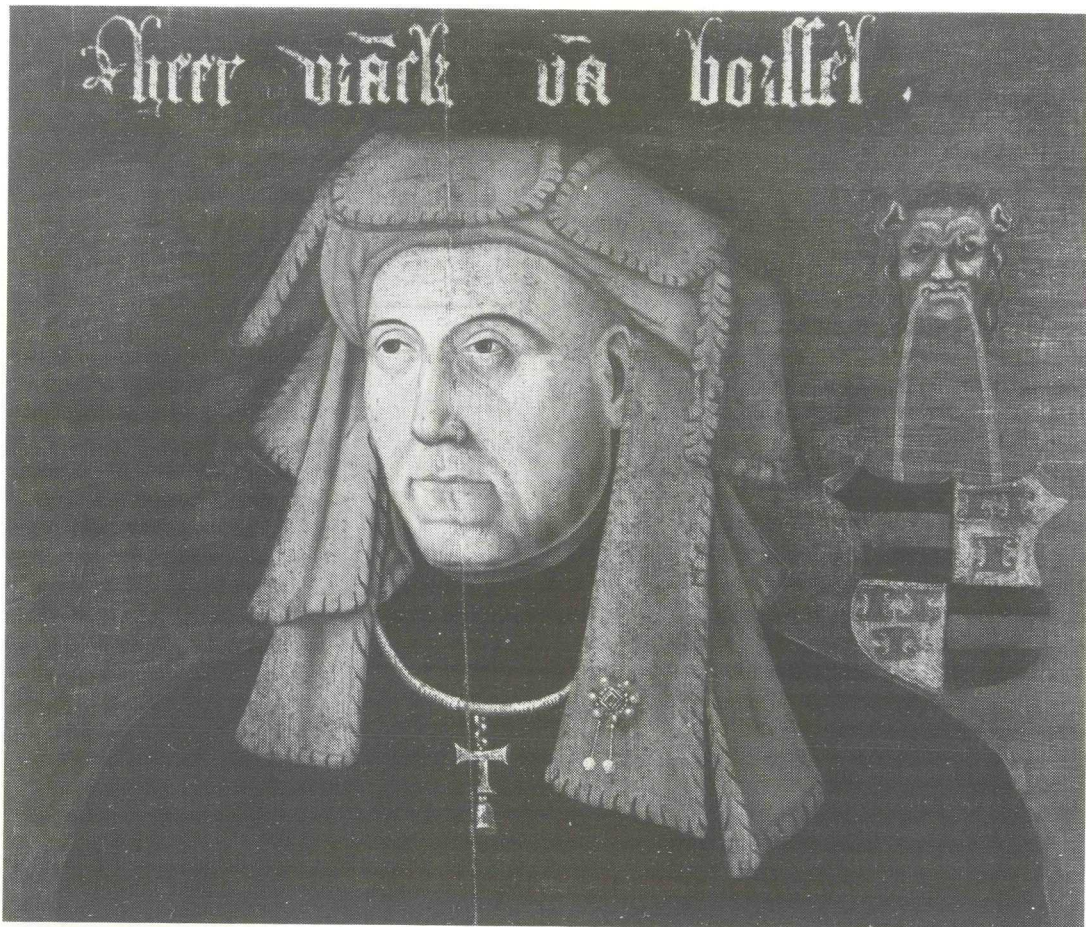
De Ridderorde van Sint-Antonius was in het begin alleen toegankelijk voor mannen van oud-adellijke afstamming. (Later werd die eis verzacht, en was het voldoende als men in de mannelijke lijn tot de oude adel behoorde; toen werden ook adellijke vrouwen toegelaten.) Kenmerkend was het in die hogere kringen meer voorkomende mengsel van elitairisme, idealisme en maatschappelijke gerichtheid. Daarnaast moest men - althans in de ogen van de mede-ordeleden - "voortreffelijk" van levenswandel zijn.

Hoofddoelen van de orde waren, naast ongetwijfeld een bijzondere verering van Sint-Antonius, de verdediging van elkanders eer, steun aan de kerk, rechtshandhaving en be-

scherming van weduwen en wezen. Er was een uitgebreid - godsdienstig - inwijdings-ritueel. Het kenmerkende ordeteken was een halsketting voorzien van een Tau-kruis met onderaan hangend een zilveren belletje (Afbeelding 4).

De hoofdzetel van de orde was de kapel van Barbefosse in het bos van Havré, nabij Mons (Bergen), de hoofdstad van Henegouwen (Wallonië). Daar werden de leden opgenomen in de broederschap. Daar vergaderden zij ook, onder hun portretten en familiewapens, die de wanden tooiden. Velen droegen er toe bij om de kapel op te luisteren.

De contributie die de leden moesten betalen was afhankelijk van hun rang in de adelstand. Een knape betaalde zes Franse francs. Dat bedrag verdubbelde voor iedere hogere rang. Het bestuur bestond uit een koning, een constabel en een maarschalk. De koning, daarin bijgestaan door zeven ridders en twee knapen, die allen lid van de orde moesten zijn, besliste over de toelating van nieuwe leden. De koning mocht dat recht van opneming in de orde niet aan anderen delegeren.

Afb. 4. Boven: "Heer Vranck van Borssel" op een omstreeks 1435 geschilderd portret uit de Noord-Nederlandse school. Aan zijn halsring hangt het ordeteken van de door Albrecht van Beieren gestichte Orde van Sint-Antonius. Frank van Borselen was heer van Zuylen en een zwager van Gijsbrecht III van Nijenrode.

Links: Uitvergroting van het Antonius-ordeteken. Wanneer u nog een of meer andere portretten bekend zijn waarop dit ordeteken te zien is, wil ik daar graag nader over worden geïnformeerd.

Wanneer een lid van de orde overleed, werd dat bekend gemaakt aan de overige leden; zo ook de dag van de uitvaart, opdat iedereen daarbij aanwezig kon zijn. Wie niet kon komen, moest binnen veertig dagen een Heilige Mis voor de overledene laten opdragen. Na ontvangst van het bericht van overlijden werd het in de kapel van Barbefosse aanwezige wapenschild uit de rij genomen. De ordeketting en het schild werden in handen van de overledene geplaatst, ten teken dat hij ze aanbood aan Sint-Antonius. Na de begrafenis vervielen beide aan de kapel te Barbefosse.^{16, 23}

Wie waren er lid van deze orde? Natuurlijk Albrecht zelf, zijn zoon Willem en diens dochter Jacoba van Beieren. Van alle drie zijn afbeeldingen bekend waarop zij het ordeteken dragen. Ook onderhield Jacoba nauwe betrekkingen met de Sint-Antoniuskapel in het Haagse Bos. Uit de familiekring van Van Beierens behoorden tevens Jan V van Créquy (echtgenoot van Louise de Touraine en daardoor zwager van Jacoba van Beieren door haar eerste huwelijk), Jan IV van Brabant (derde echtgenoot van Jacoba) en de hertogin van Luxemburg (vrouw van Jan van Beieren, ruwaard van Holland) tot de orde. Verder waren diverse leden van de hofadel lid van deze Antoniusorde.

In het gedeeltelijk bewaard gebleven armoriaal van de orde vinden we uit de Noordelijke Nederlanden een of meer leden uit de families Van der Borch, Van Brederode, Van Haamstede, Van Montfoort, Van Poelgeest en Van Wassenaar. Uit onze omgeving kwam het ordelid Frederik Uten Hamme, heer van Portengen. Namen van Henegouwse edelen domineren echter in het armoriaal. Onder hen de echtgenote van graaf Guillaume de Lalaing (Willem van Lalaing), die groot-baljuw van Henegouwen en stadhouder van Holland was.²⁴

In de collectie van het Iconografisch Bureau in Den Haag treft men onder de nummers 16605, 18953 en 27501 reproducties aan van afbeeldingen van Jacob Jacobsz van Woude (overleden 1503), Raes van Haemstede (in 1426 gesneuveld bij Brouwershaven) en Willem van Beieren Schagen (1387/89 - 1473), allen getooid met het teken van de Antoniusorde. Portretten van dragers van het ordeteken van na circa 1500 zijn bij het Iconografisch Bureau niet aanwezig.

De zeer vermogende Jan I van Nijenrode (vader van Gijsbrecht III) behoorde ook tot de vertrouwelingen van de Van Beierens, maar over zijn relatie tot de Orde van Sint-Antonius bestaat geen zekerheid. Wel valt op goede gronden te vermoeden dat ook hij en zijn zoon er lid van geweest zijn. Dat we dit niet met zekerheid weten is toe te schrijven aan de schaarste van relevante archiefstukken.

In de periode 1415 - 1437 werden in 20 jaren (cijfers over de jaren 1419, 1430 en 1432 ontbreken) 402 nieuwe leden tot de orde toegelaten; dat is gemiddeld ongeveer 20 per jaar. In de periode 1428 - 1437 (het eerste decennium onder het Bourgondische huis) was dat gemiddeld echter slechts 10, tegenover 27 in de jaren daarvoor. Deze getallen doen mij vermoeden dat in een eeuw tijd, gerekend vanaf het jaar van oprichting, meer dan 1500 personen tot de orde zijn toegetreten. In totaal zijn mij evenwel slechts de namen van 265 ordeleden bekend, waarvan maar weinige van mensen die na 1438 nog in leven waren. Jan I van Nijenrode overleed in 1454 en de invloedrijke jaren van Gijsbrecht III (overleden in 1476) liggen eveneens na 1438.

Frank van Borselen, heer van Zuylen, de weinig benijdenswaardige vierde echtgenoot van Jacoba van Beieren, werd in 1435 afgebeeld met het ordeteken (Collectie Rijksmuseum te Amsterdam). Alienora van Borselen, de echtgenote van Gijsbrecht III van Nijenrode, was een zuster van Frank.

Verscheidene ordeleden werden ook gevonden in de familie van Boudewijn van Zwieteren (ca. 1372 - 1454), een grafelijk topambtenaar, tesorier (archivaris-schatbewaarder) van Holland en sedert 1429 - door koop - tevens heer van Loenersloot, Oukoop en Ter Aa. Op de memorietafel (een soort postuum groepsportret) van het geslacht Van Zwieteren in het stedelijk museum "De Lakenhal" te Leiden is duidelijk te zien dat nagenoeg alle nakomelingen (en hun respectievelijke huwelijkspartners) van Boudewijn van Zwieteren en zijn echtgenote Lutgarda van Nijenrode het teken van de Sint-Antonius-ridder-

orde om hun hals dragen.²⁵ De uitzonderingen zijn de beide ouders en een dochter die non was. De genoemde Lutgarda van Nijenrode was een tante van Gijsbrecht III en die met de ketting van de Sint-Antoniusorde getooide neven en nichten met hun partners waren dus generatiegenoten van Gijsbrecht III en Alienora van Borselen. De onderlinge familiebetrekkingen waren goed, want een zoon van een van die neven trouwde ook weer met een meisje Van Nijenrode. Met zoveel leden van de elitaire Ridderorde van Sint-Antonius in zijn directe omgeving, valt aan te nemen dat de in Holland invloedrijke Gijsbrecht III eveneens tot de ordeleden zal hebben behoord.

Vanuit die constatering wordt het nog plausibeler om hem als de stichter van het Breukelse Antoniushuisje te zien.

Noten

- 1 A.A. Manten, 1995. De vestigingsplaats van Boom en Bosch tussen 1439 en 1663. Tijdschrift Historische Kring Breukelen, jaargang 9, nr. 2, blz. 84 - 93, in het bijzonder blz. 88.
- 2 L. van Liebergen en W. Prins (Red.), 1995. Antonius. Catalogus bij de gelijknamige tentoonstelling, 10 juni - 10 september 1995. Uitgegeven door het Museum voor Religieuze Kunst, Uden, 117 blz.
- 3 A. Butler, 1991. Heiligenlevens. Rebo Productions, Lisse, 191 blz.
- 4 M. Brusselaers, 1995. Antonius van Padua. Tussen geschiedenis en devotie. In: Van Liebergen en Prins (Red.), 1995, blz. 11 - 21.
- 5 G. Bartelink, 1995. De Egyptische woestijnvader Antonius. In: Van Liebergen en Prins (Red.), 1995, blz. 36 - 45.
- 6 W. Prins, 1995. Tussen hemelse bevalligheid en helse taferelen. Antonius de kleine en de grote in de beeldende kunst. In: Van Liebergen en Prins (Red.), 1995, blz. 59 - 71.
- 7 H. den Hartog Jager, 1995. Eenzaam tussen de monsters. Cultureel supplement NRC Handelsblad 28-7-95, blz. 5.
- 8 Men leze daarover in het boek van Walter Gibson, 1974. Jeroen Bosch. Elsevier, Amsterdam, blz. 138 - 148.
- 9 P. Nissen, 1995. Varkenskoppen voor Sint Antonius. In: Van Liebergen en Prins (Red.), 1995, blz. 47 - 57.
- 10 Nissen, 1995, blz. 51. Ook: H. Bächtold-Stäubli (Red.), 1927. Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens. Berlin - Leipzig, deel 1, blz. 505.
- 11 B.H.D. Hermesdorf, 1952. Van heilige varkens en maarschalken. In: L.G.J. Verberne en A. Weynen (Red.), Land van mijn hart. Brabantse feestbundel voor Mgr. Prof. Dr. Th.J.A.J. Goossens op zijn zeventigste verjaardag (8 febr. 1952). Katholieke Hogeschool, Tilburg, blz. 29 - 37.
- 12 G. de Moor, 1994. Verborg en Geborgen. Het cistenciënzerinnenklooster Leeuwenhorst in de Noordwijkse regio (1261 - 1574). Uitgeverij Verloren, Hilversum, 736 blz., in het bijzonder blz. 431 - 434.
- 13 W.H. Vroom, 1981. De financiering van de kathedraalbouw in de Middeleeuwen, in het bijzonder van de Dom van Utrecht. Maarssen.
- 14 J.M. Klijn, 1995. De Rooms-Katholieke kerk St. Johannes de Doper te Mijdrecht-Wilnis. De Proostkoerier (Historische Vereniging "De Proosdijlanden"), jaargang 10, nr. 3, blz. 7 - 10.
- 15 R. Wartena, 1976. Sint Anthony Groote Broederschap Zutphen 1451 - 1976. De Walburgers, Zutphen, 64 + xvi blz., in het bijzonder blz. 7 - 8. Van dezelfde auteur en uitgever, 1976, Inventaris van het Archief van de Sint Anthony Groote Broederschap 1451 - 1934, 128 blz.
- 16 P. Noordeloos, 1949. Enige gegevens over broederschappen van S. Antonius. Publications de la Société Historique et Archéologique dans le Limbourg, deel 85, tweede stuk / tevens Jaarboek van Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap, 1949, Maas-tricht, blz. 477 - 499.
- 17 J. van Herwaarden en R. de Keyser, 1980. Het gelovige volk in de Late Middeleeuwen. In: Algemene Geschiedenis der Nederlanden. Fibula-Van Dishoek, Haarlem, deel 4, blz. 405 - 420, in het bijzonder blz. 418 - 419.
- 18 L.J. Rogier, 1964. Geschiedenis van het Katholicisme in Noord-Nederland in de 16de en 17de eeuw. Elsevier, Amsterdam, 3de druk, deel 1, 237 blz., in het bijzonder blz. 69.
- 19 Van Liebergen en Prins, 1995, blz. 112 - 113.

- 20 L. Noordegraaf en G. Valk, 1988. De Gave Gods. De pest in Holland vanaf de Late Middeleeuwen. Uitgeverij Octavo, Bergen (NH), 285 blz.
- 21 W.F. Bax, 1941. De oudste Nederlandsche ridderorde. Jaarboek voor Munt- en Penningkunde, deel 28, blz. 1 - 19.
P. Noordeloos, 1959. Antoniana. Archief voor de Geschiedenis van de Katholieke Kerk in Nederland, deel 1, blz. 27 - 108.
- 22 O. Kurz, 1956. A fishing party at the court of William VI Count of Holland, Zeeland and Hainault. Oud-Holland - Driemaandelijks Tijdschrift voor Nederlandse Kunstgeschiedenis, jaargang 71, aflevering 3, blz. 117 - 131.
- 23 L. Tondreaux, 1975. Saint-Antoine en Barbefosse. Annales du Cercle archéologique de Mons, deel 69 (1973 - 1975), blz. 205 - 212.
- 24 Koninklijke Bibliotheek, Brussel, manuscript Goethals, nr. 707. Zie verder: F. Hachez, 1903. Armorial de l'Ordre de Saint-Antoine. Annales de l'Académie Royale d'Archéologie de Belgique, 5e série, tome V, blz. 103 - 122.
- 25 F.J.W. van Kan, 1984. Het Middeleeuwse riddermatige geslacht Van Zwieten. Jaarboek Centraal Bureau voor Genealogie, deel 38, blz. 49 - 96, in het bijzonder blz. 50 - 52.

Tweede Kamerverkiezing in Breukelen, 1909

"De stille rust in de staatkundige wereld, in deze maand niet ongewoon, wordt eenigermate verstoord door de aanstaande verkiezing voor de Tweede Kamer te Breukelen tengevolge van het optreden van De Waal Malefijt, lid voor dit distrikt, als minister van Kolonieën. In Breukelen zijn zeer vele katholieke kiezers en deze willen nu een katholiek kandidaat stellen. De antirevolutionnaireren willen hiervan niets weten en beweren dat volgens afspraak de zetel hun toebehoort. De bondgenooten zullen dus onderling een strijd gaan voeren. Reeds bij de verkiezingen van juni hoorde ik te Amsterdam dat Wierdels, de hoofdredacteur van de *Tijd*, het voornaamste katholieke blad in ons land, zich had uitgelaten dat het verbond met de calvinisten na deze verkiezingen op zal houden, omdat de katholieken alles verkregen hebben wat zij wenschen en nu de calvinisten niet meer noodig hebben. Is dit reeds de eerste aanwijzing dat de breuk aanstaande is? Misschien willen de katholieken in het vervolg een zelfstandige houding aannemen, misschien ook de calvinisten toonen dat zij hun lot in handen hebben. Wat de uitslag in Breukelen zal zijn is niet te zeggen; de katholiek zal evenwel waarschijnlijk niet gekozen worden, want de protestanten van alle richtingen zullen wel niet op den katholiek stemmen, zelfs niet bij herstemming. Het zal in elk geval een merkwaardige verkiezingsstrijd worden."

Naschrift: "Er zijn nu, 11 september, vier kandidaten te Breukelen gesteld: antirevolutionnair, christelijk-historisch, katholiek en liberaal."

Gekozen werd de anti-revolutionnair F.H. de Monté ver Loren.

Uit: J.P. de Valk en M. Faassen, 1993. Dagboeken en aantekeningen van Willem Hendrik de Beaufort 1874 - 1918. Uitgave Instituut voor Nederlandse Geschiedenis, 's-Gravenhage, Eerste band, blz. 476 - 477.